

بررسی جامع تعهد ابتدایی در حقوق ایران و فقه امامیه با تأکید بر مبانی نظری و چالش‌های عملی

وحید پارسایی دادرسی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۱ تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۰۶/۱۱

چکیده

تعهد ابتدایی به عنوان یکی از نهادهای مرزی میان عقود و ایقاعات، از موضوعات چالش‌برانگیز در حقوق خصوصی و فقه امامیه به شمار می‌رود. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی، با تکیه بر منابع فقهی، قوانین موضوعه و رویه قضایی، به بررسی ابعاد نظری و عملی این نهاد می‌پردازد. در فقه امامیه، اگرچه اختلافاتی در خصوص ماهیت تعهد ابتدایی وجود دارد، اما بسیاری از فقهای معاصر همچون امام خمینی و آیت‌الله مکارم شیرازی با استناد به عموماً شرعی از جمله آیه "أوفوا بالعقود" (قرآن کریم، سوره مائده، آیه ۱) و روایت "المؤمنون عند شروطهم" آن را نافذ می‌دانند؛ در حالی که برخی دیگر همچون آیت‌الله سیستانی اعتبار آن را محدود به عقود معین می‌دانند. در حقوق ایران نیز ماده ۱۰ قانون مدنی با پذیرش اصل آزادی اراده، مبنای پذیرش این تعهدات بوده و ماده ۲۱۹ نیز وفای به عهد را بدون تمایز میان تعهدات قراردادی و یکجانبه الزامی دانسته است. با این حال، مشکلاتی نظیر دشواری اثبات، نبود مقررات روشن درباره ضمانت اجرا، تعارض با اصل لزوم معوض بودن قراردادها و چالش‌هایی همچون تأثیر تورم بر تعهدات بلندمدت، مانع از اجرای روان این نهاد شده‌اند. پژوهش تطبیقی نشان می‌دهد که حقوق فرانسه، آلمان و نظام کامن‌لا با محدودیت‌هایی نظیر نظریه «سبب» و consideration روبه‌رو هستند، در حالی که نظام حقوقی ایران از انعطاف‌پذیری بیشتری در پذیرش این نهاد برخوردار است. در پایان، پژوهش پیشنهاد می‌کند با اصلاح قانون مدنی، پیش‌بینی ثبت الکترونیکی، وحدت رویه قضایی و انجام مطالعات تطبیقی بیشتر با حقوق اسلامی و نظام‌های بین‌المللی، می‌توان زمینه توسعه و نهادینه‌سازی این ابزار حقوقی را فراهم آورد.

واژگان کلیدی

تعهد ابتدایی، التزام یکجانبه، فقه امامیه، حقوق مدنی ایران، وفای به عهد، چالش‌های اجرایی.

۱. کارشناس ارشد حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد، تهران، ایران. (vahidparsaei773@gmail.com)

مقدمه

تحولات گسترده در روابط اجتماعی و اقتصادی، نظام‌های حقوقی را با پدیده‌های نوینی مواجه ساخته که نیازمند بازخوانی و بازسازی مفاهیم سنتی حقوقی است. در این میان، «تعهد ابتدایی» به عنوان یکی از نهادهای مرزی بین عقود و ایقاعات، از اهمیت ویژه‌ای در تنظیم روابط حقوقی برخوردار است. این پژوهش با عنوان «تحلیل جامع تعهد ابتدایی در فقه امامیه و حقوق ایران با تأکید بر مبانی نظری و چالش‌های عملی» درصدد است تا با نگاهی عمیق و همه‌جانبه، ابعاد مختلف این نهاد حقوقی را مورد کاوش قرار دهد.

در دنیای معاصر که سرعت و پیچیدگی روابط حقوقی به طور فزاینده‌ای افزایش یافته، تعهدات یکجانبه کاربردهای گسترده‌ای در عرصه‌های مختلف از جمله قراردادهای تجاری، تعهدات خیرخواهانه، ضمانت‌نامه‌ها و توافقات مالی پیدا کرده‌اند. این در حالی است که نظام حقوقی ایران علی‌رغم پذیرش ضمنی این نهاد، فاقد مقررات صریح و جامعی در این زمینه است. این خلأ قانونی موجب بروز ابهامات نظری و مشکلات عملی در رویه قضایی شده که لزوم پژوهش در این حوزه را دوچندان می‌سازد.

از منظر تاریخی، ریشه‌های تعهد ابتدایی را می‌توان در متون فقهی امامیه به خوبی ردیابی کرد. فقهای بزرگ امامیه اگرچه به صورت پراکنده به این موضوع پرداخته‌اند، اما در دوران معاصر با توسعه روابط حقوقی، نیاز به بازخوانی این مباحث با نگاهی نوین بیش از پیش احساس می‌شود. بررسی سیر تحول دیدگاه‌های فقهی در این زمینه می‌تواند به درک بهتر جایگاه این نهاد در نظام حقوقی ایران کمک شایانی نماید.

در حقوق موضوعه ایران، ماده ۱۰ قانون مدنی به عنوان اصلی‌ترین مستند حقوقی تعهد ابتدایی مطرح است که با پذیرش اصل آزادی اراده، راه را برای اعتبار این تعهدات باز گذاشته است. با این وجود، عدم تصریح صریح قانونگذار به شرایط و آثار این نهاد، موجب بروز اختلاف نظر در میان حقوقدانان و رویه‌های متفاوت در محاکم قضایی شده است. این وضعیت، ضرورت تدوین چارچوبی منسجم برای تنظیم این نوع تعهدات را آشکار می‌سازد.

مسئله اصلی این پژوهش، بررسی این پرسش‌هاست: مبانی فقهی پذیرش تعهد ابتدایی در فقه امامیه چیست؟ جایگاه این نهاد در نظام حقوقی ایران چگونه ترسیم شده است؟ و مهم‌ترین چالش‌های نظری و عملی پیش‌روی اجرای این تعهدات کدامند؟ پاسخ به این پرسش‌ها می‌تواند گام مهمی در جهت ساماندهی این نهاد حقوقی بردارد.

اهمیت این تحقیق از چند جنبه قابل بررسی است: نخست آنکه تحلیل جامع مبانی فقهی این نهاد می‌تواند به غنای ادبیات حقوقی کشور کمک کند. دوم آنکه بررسی چالش‌های عملی می‌تواند راهکارهای مناسبی برای رفع مشکلات موجود ارائه دهد. سوم آنکه مطالعه تطبیقی با دیگر نظام‌های حقوقی می‌تواند زمینه‌ساز اصلاحات قانونی در این حوزه باشد.

روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای شامل کتب فقهی، حقوقی انجام می‌شود. در بخش فقهی، به منابع دست اول فقهی مانند المیزان فی تفسیر القرآن و تحریر الوسیله استناد شده است. در بخش حقوقی نیز مواد قانونی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

ساختار این پژوهش به گونه‌ای طراحی شده که پس از بیان کلیات، به بررسی مبانی فقهی و حقوقی تعهد ابتدایی پرداخته، سپس شرایط صحت و اعتبار آن را تحلیل کرده و در ادامه آثار حقوقی و چالش‌های اجرایی آن را مورد بحث قرار می‌دهد. در نهایت، با ارائه راهکارهای عملی، پیشنهاداتی برای تقنین و اصلاح رویه قضایی ارائه خواهد شد.

آنچه این تحقیق را از مطالعات پیشین متمایز می‌سازد، نگاه جامع و نظام‌مند به موضوع است که همزمان به مبانی نظری در فقه امامیه و حقوق ایران پرداخته و با تحلیل چالش‌های عملی، راهکارهای کاربردی ارائه می‌دهد. همچنین، مطالعه تطبیقی با دیگر نظام‌های حقوقی از ویژگی‌های بارز این پژوهش محسوب می‌شود.

در دنیای امروز که سرعت تحولات اجتماعی و اقتصادی رو به افزایش است، انعطاف‌پذیری نهادهای حقوقی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تعهد ابتدایی به عنوان یکی از این نهادهای انعطاف‌پذیر می‌تواند پاسخگوی بسیاری از نیازهای جدید جامعه باشد، مشروط بر اینکه چارچوب حقوقی مناسبی برای آن طراحی شود. این پژوهش درصدد است تا با تحلیل عمیق ابعاد مختلف این موضوع، گامی در جهت تحقق این هدف بردارد.

بدیهی است نتایج این تحقیق می‌تواند برای قانونگذاران در جهت اصلاح قوانین، برای قضات در صدور آرای قضایی، برای وکلا در تنظیم قراردادها و برای محققان حقوقی در انجام پژوهش‌های بعدی مفید واقع شود. همچنین، می‌تواند به غنای ادبیات حقوقی کشور در این زمینه خاص کمک شایانی نماید.

۱. مبانی مفهومی و نظری

۱-۱ تعریف و ماهیت تعهد ابتدایی

تعهد ابتدایی (التزام یکجانبه) عبارت است از اعلام اراده فرد به ایجاد تعهد حقوقی، بدون نیاز به قبول طرف مقابل (کاتوزیان، ۱۳۹۹، ص ۱۲۸). این نهاد حقوقی در مرز بین عقود و ایقاعات قرار دارد و از ویژگی‌های بارز آن می‌توان به یکجانبه بودن، عدم نیاز به قبول و الزام‌آور بودن اشاره کرد.

۱-۲ تحلیل تطبیقی تعهد ابتدایی با مفاهیم مشابه در حقوق و فقه

۱-۲-۱ تمایز اساسی با عقد (قرارداد)

تعهد ابتدایی در ماهیت خود با عقد تفاوت بنیادین دارد. در نظام حقوقی ایران، عقد بر اساس ماده ۱۸۳ قانون مدنی به توافق دو اراده محتاج است؛ یعنی هم ایجاب و هم قبول برای تشکیل آن ضروری می‌باشد. این در حالی است که تعهد ابتدایی محصول اراده واحد است و به صرف اعلام اراده متعهد محقق می‌شود. (کاتوزیان، ۱۳۹۹، ص ۱۳۰) از منظر فقهی نیز این تفاوت مشهود است؛ در حالی که عقود معمولاً نیاز به قبول صریح یا ضمنی دارند، تعهد ابتدایی حتی بدون اقبال طرف مقابل نیز قابلیت ایجاد الزام دارد (شهید ثانی، مبحث عقود). برای مثال، وقتی شخصی متعهد می‌شود ماهانه مبلغی به مؤسسه خیریه پرداخت کند، این تعهد نیاز به موافقت مؤسسه ندارد.

۱-۲-۲ تفاوت ماهوی با ایقاع

اگرچه هر دو نهاد یکجانبه هستند، ولی در آثار حقوقی تفاوت اساسی دارند. ایقاعات مانند طلاق یا ابراء، اثر حقوقی خود را بلافاصله و بدون نیاز به گذشت زمان ایجاد می‌کنند؛ اما تعهد ابتدایی ماهیتاً آینده‌نگر است و تعهدی برای زمان بعد ایجاد می‌کند. از دیدگاه فقهی، ایقاعات معمولاً جنبه تشریفاتی دارند، در حالی که تعهد ابتدایی بیشتر مبتنی بر اصل حاکمیت اراده است. (کاتوزیان، ۱۳۹۹، ص ۱۴۵) برای نمونه، ابراء بدهی یک ایقاع فوری است، اما تعهد به پرداخت بدهی در آینده یک تعهد ابتدایی محسوب می‌شود.

۱-۲-۳ تمایز کارکردی با وصیت

وصیت و تعهد ابتدایی هر دو جنبه التزامی دارند، اما در زمان اجرا و شرایط تحقق متفاوت هستند. وصیت به عنوان یک عمل حقوقی تنها پس از فوتیت کننده قابل اجراست و مشروط به پذیرش ورثه می‌باشد. این در حالی است که تعهد

ابتدایی در دوران حیات متعهد قابلیت اجرا دارد و نیاز به تأیید ورثه ندارد. در فقه امامیه، وصیت تابع شرایط خاصی است که در تعهد ابتدایی ضرورتی ندارد (تحریر الوسیله، باب وصیت). مثلاً شخصی که متعهد می‌شود پس از مرگش مالی به کسی بپردازد، این تعهد ابتدایی است نه وصیت.

۱-۲-۴ تفاوت ساختاری با جعاله

جعاله هر چند ظاهری شبیه به تعهد ابتدایی دارد، اما از نظر حقوقی ساختار متفاوتی دارد. در جعاله، التزام منوط به تحقق عملی توسط طرف دیگر است (قانون مدنی، ماده ۵۶۱)، در حالی که تعهد ابتدایی مشروط به چنین شرطی نیست. از منظر فقهی نیز جعاله نوعی عقد محسوب می‌شود که نیازمند عمل طرف مقابل است، اما تعهد ابتدایی مستقل از هرگونه عمل خارجی است. برای مثال، وعده پرداخت جایزه به کسی که گمشده‌ای را پیدا کند جعاله است، اما قول پرداخت ماهانه حقوق به یک پژوهشگر تعهد ابتدایی محسوب می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۹، ص ۳۱۲).

۱-۲-۵ تمایز حقوقی با ضمانت

ضمانت در حقوق ایران نهادی کاملاً متمایز از تعهد ابتدایی است. در ضمانت، شخص ثالث مسئولیت انجام تعهد دیگری را بر عهده می‌گیرد (قانون مدنی، ماده ۶۸۴)، در حالی که تعهد ابتدایی مسئولیت مستقیم خود متعهد است. از دیدگاه فقهی، ضمانت مبتنی بر نقل ذمه به ذمه است (حواله دین)، ولی تعهد ابتدایی ایجاد تعهد جدیدی است. برای نمونه، وقتی بانک ضمانت نامه صادر می‌کند، این ضمانت است نه تعهد ابتدایی.

۱-۲-۶ تفاوت اجرایی با هبه

هبه به عنوان یک عقد تملیکی نیاز به قبض دارد تا کامل شود (قانون مدنی، ماده ۸۰۲)، در حالی که تعهد ابتدایی به صرف ایجاب محقق می‌شود. در فقه امامیه نیز هبه بدون قبض نافذ نیست، اما تعهد ابتدایی نیاز به چنین شرطی ندارد. مثلاً اگر کسی بگوید "این ماشین را به تو بخشیدم" این هبه است، اما اگر بگوید "متعهد می‌شوم این ماشین را به تو ببخشم" تعهد ابتدایی محسوب می‌شود.

گفتنی است در نظام حقوقی ایران، تعهد ابتدایی جایگاه ویژه‌ای دارد که آن را از سایر نهادهای حقوقی متمایز می‌کند. این تمایزات هم در مبانی فقهی و هم در آثار حقوقی مشهود است. شناخت دقیق این تفاوت‌ها برای تعیین تکلیف دعاوی حقوقی و تنظیم قراردادها ضروری است. در عمل، تشخیص این تمایزات به ویژه در موارد مرزی نیازمند دقت نظر حقوقی است (امامی، ۱۴۰۰، ص ۹۸).

۳-۱ تحلیل ساختار حقوقی تعهد ابتدایی

۱-۳-۱ ارکان تشکیل دهنده تعهد ابتدایی

ساختار حقوقی تعهد ابتدایی بر سه رکن اساسی استوار است که هر یک ویژگی‌های خاص خود را دارند. نخستین و مهمترین رکن، اراده یکجانبه یا ایجاب است که به تنهایی قادر به ایجاد تعهد می‌باشد. این اراده باید جدی و قطعی باشد و صرفاً به صورت شوخی یا تردیدآمیز ابراز نشده باشد. در نظام حقوقی ایران، این اراده می‌تواند به صورت صریح (قول یا نوشته) یا ضمنی (از طریق رفتار و اعمال) ابراز شود. برای مثال، وقتی پزشکی متعهد می‌شود به صورت رایگان به بیماران خاصی خدمات دهد، این اعلام اراده می‌تواند به صورت شفاهی یا کتبی باشد.

رکن دوم، شخص متعهد یا تعهددهنده است که باید دارای اهلیت کامل باشد. منظور از اهلیت، دارا بودن شرایط بلوغ، عقل و رشد است که در ماده ۱۹۰ قانون مدنی به آن اشاره شده است. همچنین متعهد باید اختیار کامل در ایجاد تعهد

داشته باشد و قصد او برای ایجاد التزام حقوقی به طور واضح محرز باشد؛ به عبارت دیگر، صرف بیان الفاظ کافی نیست، بلکه باید احراز شود که متعهد واقعاً قصد ایجاد تعهد حقوقی داشته است (امامی، ۱۴۰۰، ص ۱۸۰).

سومین رکن، موضوع تعهد است که باید دارای سه ویژگی اساسی باشد: نخست آنکه مشروع و قانونی باشد. تعهد به انجام کار غیرقانونی مانند پرداخت رشوه فاقد اعتبار است. دوم آنکه معین و مشخص باشد؛ تعهد مبهمی مانند "کمک مالی" بدون ذکر مبلغ دقیق، قابل اجرا نیست. سوم آنکه امکان‌پذیر باشد؛ تعهد به امر محال مانند پرواز بدون وسیله، باطل محسوب می‌شود.

۱-۳-۲ ویژگی‌های ساختاری

تعهد ابتدایی دارای سه ویژگی ساختاری متمایز است که آن را از سایر نهادهای حقوقی جدا می‌سازد. ویژگی اول، عدم نیاز به قبول است. برخلاف عقود که نیازمند توافق دو اراده (ایجاب و قبول) هستند، تعهد ابتدایی به صرف اراده متعهد محقق می‌شود. البته در برخی موارد خاص، اقبال طرف مقابل ممکن است شرط تأثیر تعهد باشد، اما این امر به اصل یکجانبه بودن تعهد خدشه‌ای وارد نمی‌کند.

ویژگی دوم، یکجانبه بودن آن است. در تعهد ابتدایی، تنها اراده متعهد نقش اساسی دارد و نیازی به مشارکت یا موافقت شخص دیگری نیست. این ویژگی باعث شده تا تعهد ابتدایی در شرایطی که نیاز به سرعت در ایجاد تعهد است، کاربرد فراوانی داشته باشد.

سومین ویژگی، الزام‌آوری آن است. تعهد ابتدایی به محض تحقق، تکلیف حقوقی برای متعهد ایجاد می‌کند و در صورت عدم اجرا، طرف مقابل می‌تواند از طریق مراجع قضایی آن را مطالبه کند. این الزام‌آوری ناشی از اصل "حسن نیت" و "لزوم وفای به عهد" است که در نظام حقوقی ایران مورد تأکید قرار گرفته است (کاتوزیان، ۱۳۹۹، ص ۱۳۲).

۱-۳-۳ شرایط صحت ساختاری

برای اینکه یک تعهد ابتدایی از نظر ساختاری معتبر باشد، باید شرایطی را رعایت کند. این شرایط به دو دسته شکلی و ماهوی تقسیم می‌شوند. شرایط شکلی شامل مواردی است که به شکل و فرم تعهد مربوط می‌شود. برای مثال، در تعهد به انتقال املاک، تنظیم سند رسمی ضروری است (قانون ثبت اسناد و املاک، ماده ۴۷ و ۴۸). همچنین در برخی موارد خاص، رعایت تشریفات خاصی که در قانون پیش‌بینی شده است، الزامی می‌باشد.

شرایط ماهوی به محتوای تعهد مربوط می‌شود. نخستین شرط ماهوی، وجود قصد و رضای واقعی در متعهد است. اگر تعهد تحت فشار یا اکراه ایجاد شده باشد، فاقد اعتبار خواهد بود. شرط دوم، مشروعیت جهت تعهد است (قانون مدنی، ماده ۲۱۷)؛ یعنی هدف و غرض متعهد از ایجاد تعهد باید مشروع باشد. شرط سوم، تناسب بین تعهد و توانایی متعهد است. تعهدی که خارج از توانایی‌های متعهد باشد، ممکن است از سوی دادگاه قابل ابطال تشخیص داده شود.

۱-۳-۴ آثار ساختاری

تعهد ابتدایی از نظر ساختاری آثاری به همراه دارد که روابط حقوقی بین طرفین را شکل می‌دهد. اولین اثر، ایجاد رابطه حقوقی بین متعهد و متعهدله است. این رابطه به گونه‌ای است که برای متعهدله حق ایجاد می‌کند و برای متعهد تکلیف؛ به عبارت دیگر، متعهدله می‌تواند اجرای تعهد را مطالبه کند و متعهد موظف به اجرای آن است (کاتوزیان، ۱۳۹۹، ص ۱۴۸).

اثر دوم، قابلیت انتقال تعهد است. در صورت فوت متعهد، این تعهد به ورثه منتقل می‌شود، مگر اینکه شخصی بودن تعهد احراز شده باشد. برای مثال، اگر تعهد مبتنی بر مهارت‌های خاص متعهد باشد، با فوت او تعهد ساقط می‌شود. سومین اثر، امکان سقوط تعهد است. تعهد ابتدایی ممکن است از طریق وفای به عهد، ابطال در صورت وجود عیوب رضا یا فسخ در موارد مصرح قانونی، ساقط شود. در مورد فسخ، باید توجه داشت که برخلاف عقود، در تعهد ابتدایی امکان فسخ یکجانبه توسط متعهد بسیار محدود است.

۱-۳-۵ جایگاه در نظام حقوقی

تعهد ابتدایی در نظام حقوقی ایران از جایگاه خاصی برخوردار است. در قانون مدنی، هرچند به صراحت از تعهد ابتدایی نام برده نشده است، اما مواد مختلفی به آن اشاره دارند. ماده ۱۰ با پذیرش اصل آزادی قراردادهای، راه را برای پذیرش تعهدات یکجانبه باز گذاشته است. ماده ۲۱۹ که بر لزوم وفای به عهد تأکید دارد، شامل تعهدات یکجانبه نیز می‌شود. ماده ۲۶۵ نیز که درباره امکان فسخ صحبت می‌کند، در مورد تعهدات یکجانبه قابل اعمال است. در میان حقوقدانان و اساتید حقوق (دکترین حقوقی) نیز تعهد ابتدایی عموماً مورد پذیرش قرار گرفته است، اگرچه در مورد محدوده و شرایط آن اختلاف نظرهایی وجود دارد. برخی از حقوقدانان معتقدند که دامنه تعهدات یکجانبه باید محدود باشد، در حالی که برخی دیگر با استناد به اصل آزادی اراده، دامنه گسترده‌تری برای آن قائل هستند.

۱-۳-۶ چالش‌های ساختاری

علیرغم تمام مزایایی که برای تعهد ابتدایی برشمردیم، این نهاد با چالش‌های ساختاری متعددی روبرو است. اولین چالش، مشکلات اثباتی است. از آنجا که بسیاری از تعهدات ابتدایی به صورت شفاهی ایجاد می‌شوند، اثبات آنها در دادگاه‌ها با دشواری همراه است. همچنین احراز قصد انشاء متعهد در مواردی که تعهد به صورت غیرصریح ابراز شده باشد، مشکل‌ساز است.

چالش دوم، مشکلات اجرایی است. عدم تعیین دقیق ضمانت اجراها در قانون باعث شده که در عمل، دادگاه‌ها در تعیین نحوه اجرای تعهد با مشکل مواجه شوند. همچنین در تعهدات بلندمدت، مسئله تعدیل تعهد به دلیل تغییر شرایط اقتصادی مانند تورم، چالش دیگری است که نیاز به راهکار قانونی دارد (ره پیک، ص ۱۱۲).

چالش سوم، نارسایی‌های تقنینی است. عدم تصریح صراحت به شرایط اساسی تعهد ابتدایی در قانون و ابهام در برخی مفاهیم مرتبط با آن، باعث شده که در عمل تفسیرهای متفاوتی از این نهاد ارائه شود. این امر وحدت رویه قضایی را تحت تأثیر قرار داده است.

علی‌ایحال با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان نتیجه گرفت که تعهد ابتدایی دارای ساختار حقوقی منسجمی است، اما این ساختار نیاز به تکمیل تقنینی دارد. ویژگی‌های منحصر به فرد این نهاد از جمله سادگی در تشکیل، انعطاف‌پذیری بالا و کارایی در روابط سریع، آن را به ابزاری مؤثر در تنظیم روابط حقوقی تبدیل کرده است.

مزیت اصلی تعهد ابتدایی، سهولت ایجاد آن است که در شرایطی که نیاز به سرعت در ایجاد تعهد وجود دارد، بسیار کارآمد است. همچنین این نهاد در مواردی که یکی از طرفین نمی‌خواهد یا نمی‌تواند درگیر مذاکرات طولانی برای انعقاد قرارداد شود، گزینه مناسبی محسوب می‌شود.

با این حال، رفع ابهامات ساختاری موجود از طریق اصلاح قوانین و ایجاد رویه قضایی یکسان، می‌تواند به کارآمدی بیشتر این نهاد کمک کند. پیشنهاد می‌شود قانونگذار با تصریح بیشتر در مورد شرایط و آثار تعهد ابتدایی، زمینه را برای

استفاده بهتر از این نهاد حقوقی فراهم آورد (صفایی، پیشنهاد دکترین، ص ۱۰۲). همچنین ایجاد سازوکارهایی برای ثبت تعهدات مهم می‌تواند از بسیاری از اختلافات آینده جلوگیری کند.

۱-۴ تحلیل جامع اقسام تعهد ابتدایی در نظام حقوقی ایران

۱-۴-۱ تعهدات از حیث طرف تعهد

در نظام حقوقی ایران، تعهدات ابتدایی از نظر طرف تعهد به سه دسته اصلی تقسیم می‌شوند: تعهد به نفع خود: این نوع تعهد زمانی محقق می‌شود که شخصی به نفع خویش تعهدی را می‌پذیرد. نمونه بارز آن، اقرار به دین است که در ماده ۲۶۴ قانون مدنی به آن اشاره شده است. در این حالت، شخص با بیان جملاتی مانند "متعهد می‌شوم این بدهی را پرداخت کنم"، مسئولیتی یکجانبه برای خود ایجاد می‌نماید. ویژگی اصلی این تعهدات، ایجاد رابطه حقوقی یکطرفه است که معمولاً در جهت تنظیم امور مالی شخصی به کار می‌رود.

تعهد به نفع غیر: این دسته از تعهدات که کاربرد گسترده‌ای در روابط اجتماعی دارند، زمانی شکل می‌گیرند که شخصی به نفع دیگری تعهدی را می‌پذیرد. مثال متداول آن، تعهد پرداخت هزینه‌های تحصیلی فرزندان است. مطابق ماده ۱۹۰ قانون مدنی، چنین تعهداتی نیازمند قصد جدی متعهد و اهلیت طرفین است. نکته حائز اهمیت در این تعهدات، امکان مطالبه از سوی ذی‌نفع است، حتی اگر در زمان ایجاد تعهد، طرف مقابل نسبت به آن آگاهی نداشته باشد.

تعهد به نفع عموم: این قسم از تعهدات که جنبه اجتماعی و عام‌المنفعه دارند، هنگامی محقق می‌شوند که شخصی تعهدی را برای منافع عمومی می‌پذیرد. وعده ساخت مدرسه، کتابخانه یا مسجد از مصادیق بارز این نوع تعهد است (جعفری لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ذیل "تعهد ابتدایی"). ویژگی منحصر به فرد این تعهدات، غیرقابل بازگشت بودن آنها پس از شروع اجراست؛ به عبارت دیگر، متعهد نمی‌تواند پس از آغاز به اجرای تعهد، از آن عدول کند.

۱-۴-۲ تعهدات از حیث موضوع

از نظر موضوع تعهد، می‌توان تعهدات ابتدایی را به سه گروه عمده تقسیم نمود:

تعهد به انجام کار: این نوع تعهد که در ماده ۲۳۷ قانون مدنی به آن اشاره شده، متعهد را ملزم به انجام فعل خاصی می‌نماید. مثال متداول آن، تعهد به ساخت ساختمان یا ارائه خدمات تخصصی است. ضمانت اجرای این تعهدات، اجبار به انجام یا پرداخت خسارت در صورت تخلف است. نکته مهم در این تعهدات، ضرورت مشخص بودن دقیق موضوع تعهد است تا امکان اجرای آن میسر باشد (کاتوزیان، ۱۳۹۹، ص ۱۷۰).

تعهد به ترک کار: در این نوع تعهد، شخص متعهد می‌شود از انجام عمل خاصی خودداری کند. تعهد به عدم رقابت تجاری یا تعهد به عدم استفاده از مال غیر از نمونه‌های رایج این دسته است. شرط اساسی صحت این تعهدات، تعیین مدت مشخص برای آنهاست، زیرا ترک دائم کار ممکن است با اصل آزادی افراد در تعارض باشد (شهیدی، ۱۳۹۷، ص ۱۰۲).

تعهد مالی: این دسته از تعهدات که بیشترین کاربرد را در روابط اقتصادی دارند، ناظر بر انتقال یا پرداخت مال هستند. وعده پرداخت ماهانه مبلغی خاص یا تعهد به انتقال مالکیت اموال از این قبیل است. شرایط اساسی این تعهدات، معین بودن مقدار و نوع مال مورد تعهد است. ابهام در این موارد می‌تواند موجب بطلان تعهد شود.

۱-۴-۳ تعهدات از حیث مدت

از نظر مدت اجرا، تعهدات ابتدایی به سه شکل قابل تصور هستند:

تعهد فوری: این تعهدات که اجرای آنها در مقطع زمانی مشخصی صورت می‌گیرد، معمولاً یکبار مصرف هستند. مثال بارز آن، تعهد به پرداخت مبلغی در تاریخ معین است. ویژگی اصلی این تعهدات، روشنی و شفافیت در زمان اجراست که موجب می‌شود طرفین به راحتی بتوانند تعهد را پیگیری کنند.

تعهد مستمر: این نوع تعهدات که در طول زمان تداوم دارند، معمولاً به صورت دوره‌ای اجرا می‌شوند. پرداخت مستمری ماهانه یا تعهد به ارائه خدمات مداوم از این جمله است. چالش اصلی این تعهدات، مسئله تعدیل آنها به دلیل تغییر شرایط اقتصادی مانند تورم است که نیاز به پیش‌بینی مکانیسم‌های مناسب در زمان ایجاد تعهد دارد.

تعهد معلق: این دسته از تعهدات که اجرای آنها منوط به وقوع شرط خاصی است، مطابق ماده ۲۳۴ قانون مدنی نیاز به معلوم بودن شرط دارند. مثال متداول آن، تعهد به پرداخت هزینه درمان در صورت بیماری است. نکته مهم در این تعهدات، ضرورت صراحت در بیان شرط و قابل تحقق بودن آن است (صفایی، ۱۳۹۸، ص ۲۷۹).

۴-۴-۱ تعهدات از حیث شکل ایجاد

از نظر شکل ایجاد، تعهدات ابتدایی به سه صورت محقق می‌شوند:

تعهد شفاهی: این تعهدات که با الفاظ یا رفتار ایجاد می‌شوند، ساده‌ترین شکل تعهد هستند. مشکل اصلی این تعهدات، دشواری اثبات آنهاست که ماده ۱۲۵۷ قانون مدنی شهادت شهود را به عنوان راهکار پیشنهاد می‌دهد. با این حال، برای امور مهم، این شکل از تعهد توصیه نمی‌شود.

تعهد کتبی: این نوع تعهد که به صورت سند عادی یا رسمی ایجاد می‌شود، از مزیت مهم سهولت اثبات برخوردار است. تعهدنامه کتبی برای بازپرداخت وام یا انجام کار مشخص از این جمله است. اسناد رسمی در این زمینه از اعتبار بیشتری برخوردارند.

تعهد الکترونیکی: با توسعه فناوری، این شکل از تعهدات که از طریق پیامک، ایمیل یا سامانه‌های الکترونیکی ایجاد می‌شوند، تحت شمول قانون تجارت الکترونیک قرار گرفته‌اند. شرط اساسی در این تعهدات، احراز هویت متعهد است که معمولاً از طریق مکانیسم‌های احراز هویت الکترونیکی محقق می‌شود (قانون تجارت الکترونیک، ماده ۱۰ و ۱۱؛ ربیعی، ص ۱۶۵).

۵-۴-۱ تعهدات از حیث منشأ ایجاد

از نظر منشأ ایجاد، تعهدات ابتدایی به سه دسته تقسیم می‌شوند:

تعهد قراردادی: این تعهدات که ناشی از توافق ضمنی در قراردادها هستند، معمولاً تبعی نسبت به عقد اصلی دارند. تعهد ضامن در ضمن عقد ضمان از این قبیل است. ویژگی این تعهدات، وابستگی آنها به قرارداد اصلی است.

تعهد قضایی: این دسته از تعهدات که ناشی از احکام دادگاه هستند، مانند تعهد به پرداخت خسارت در رأی دادگاه، از ضمانت اجرای قوی‌تری برخوردارند. اجرای این تعهدات از طریق دستگاه اجرای احکام صورت می‌گیرد.

تعهد قانونی: این تعهدات که مستقیماً ناشی از قانون هستند، مانند تعهد والدین به پرداخت نفقه فرزند (ماده ۱۱۹۶ ق.م)، نیازی به توافق طرفین ندارند و به محض تحقق شرایط قانونی ایجاد می‌شوند.

۶-۴-۱ تعهدات از حیث قابلیت فسخ

از نظر امکان فسخ، تعهدات ابتدایی به دو گروه تقسیم می‌شوند:

تعهد لازم: این تعهدات که غیرقابل فسخ یکجانبه هستند، معمولاً ناشی از اسناد رسمی یا تعهدات مهم می‌باشند. فسخ این تعهدات فقط در موارد مصرح در قانون امکان‌پذیر است.

تعهد جایز: این دسته از تعهدات که قابل فسخ از سوی متعهد هستند، مانند تعهد به هدیه دادن، معمولاً قبل از اجرای تعهد قابلیت فسخ دارند. شرط اساسی در این تعهدات، فسخ قبل از اقدام به اجراست.

علی‌ایحال در عمل، هنگام ایجاد تعهدات ابتدایی رعایت نکات زیر ضروری است:

۱. در تعهدات مالی، تعیین دقیق مبلغ و نوع مال الزامی است (ماده ۲۱۴ ق.م).
 ۲. تعهدات غیرمالی باید قابلیت اجرای عملی داشته باشند.
 ۳. در تعهدات بلندمدت، درج شرط تعدیل به دلیل تغییر شرایط اقتصادی توصیه می‌شود.
 ۴. از ایجاد تعهدات شفاهی برای امور مهم جداً پرهیز شود.
 ۵. در تعهدات الکترونیکی، مکانیسم احراز هویت باید به دقت تنظیم شود.
- بنظر این تقسیم‌بندی‌ها و تحلیل‌ها می‌تواند به درک بهتر از ماهیت تعهد ابتدایی و کاربردهای عملی آن در نظام حقوقی ایران کمک شایانی نماید.

۲. مبانی فقهی

۲-۱ تحلیل جامع مستندات قرآنی تعهد ابتدایی در فقه امامیه و حقوق ایران

۲-۱-۱ آیه کلیدی وفای به عهد (قرآن کریم، سوره مائده، آیه ۱)

آیه شریفه "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ" به عنوان اصلی‌ترین سند قرآنی مشروعیت تعهد ابتدایی در فقه امامیه مطرح است. این آیه با خطاب به مؤمنان، آنان را به وفای به عقود فرمان می‌دهد. نکته حائز اهمیت در تفسیر این آیه، عمومیت لفظ "عقود" است که به اعتقاد بسیاری از مفسران بزرگ مانند علامه طباطبایی در المیزان، شامل هرگونه التزام ارادی، اعم از دو یا یکجانبه می‌شود (علامه طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۵۲).

از دیدگاه فقهی، شهید صدر در کتاب ارزشمند "اقتصادنا" تصریح می‌کند که مفهوم عقد در این آیه، آنچنان گسترده است که تعهدات فردی را نیز در بر می‌گیرد. این تفسیر گسترده، مبنای شرعی ماده ۱۰ قانون مدنی ایران قرار گرفته که با پذیرش اصل آزادی قراردادها، راه را برای اعتبار تعهدات یکجانبه باز گذاشته است. در واقع، این آیه شریفه پشتوانه قرآنی این اصل حقوقی است که افراد می‌توانند با اراده خود، تعهداتی را بپذیرند، حتی اگر طرف مقابل نقشی در ایجاد آن نداشته باشد.

۲-۱-۲ آیه تأکیدی بر مسئولیت عهد (سوره اسراء، آیه ۳۴)

آیه "وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا" به صورت ویژه‌تری بر مسئولیت آور بودن تعهدات تأکید می‌ورزد. در این آیه، کلمه "عهد" به کار رفته که از نظر لغوی و اصطلاحی، اعم از "عقد" است. امام خمینی در تحریر الوسیله با استناد به این آیه، معتقد است عهد شامل هرگونه پیمان و تعهد، اعم از قراردادی یا یکجانبه می‌شود (امام خمینی^(ع)، ۱۳۷۹، ص ۱۴).

آیت‌الله مکارم شیرازی در تفسیر نمونه با تفصیل بیشتری بیان می‌کند که این آیه شامل تعهدات فردی و غیرقراردادی نیز می‌شود؛ به عبارت دیگر، وقتی شخصی به صورت یکجانبه خود را ملزم به انجام کاری می‌کند، این تعهد مشمول حکم این آیه بوده و وفای به آن لازم است (آیت‌الله مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۹۴، ص ۹۰). این دیدگاه فقهی، مبنای

حقوقی الزام آور بودن تعهدات ابتدایی در نظام حقوقی ایران است، حتی اگر طرف مقابل در ایجاد آن نقشی نداشته باشد.

۲-۱-۳ آیه صدق در وعده‌ها (سوره احزاب، آیه ۲۳)

آیه "مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ" به صورت ویژه‌ای بر لزوم راست بودن در تعهدات تأکید دارد. این آیه مؤمنانی را ستایش می‌کند که به عهدهای خود با خداوند پایبند مانده‌اند. علامه طباطبایی در المیزان با تفسیر این آیه بیان می‌کند که مفهوم عهد در اینجا شامل تعهدات خودخواسته فردی نیز می‌شود (علامه طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۸۰).

آیت‌الله جوادی آملی در تفسیر تسنیم تأکید می‌کند که این آیه نشان‌دهنده اهمیت تعهدات اختیاری افراد است، حتی اگر این تعهدات جنبه شخصی داشته باشد (آیت‌الله جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۱۴۷). از دیدگاه حقوقی، این آیه بر ضرورت قصد جدی در ایجاد تعهدات ابتدایی تأکید دارد؛ به عبارت دیگر، تعهداتی که با قصد ایجاد الزام حقوقی صورت می‌گیرند، مشمول این آیه بوده و باید به آنها پایبند بود.

۲-۱-۴ آیه نهی از نقض عهد (سوره نحل، آیه ۹۱)

آیه شریفه "وَلَا تَقْضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا" به صراحت از نقض تعهدات محکم شده نهی می‌کند. شهید مطهری در تفسیر این آیه تأکید می‌کند که قداست تعهدات فردی از دیدگاه اسلام به اندازه‌ای است که نقض آنها مورد سرزنش قرار گرفته است (مطهری، ص ۲۶۵). آیت‌الله خامنه‌ای نیز در بیانات فقهی خود، این آیه را شامل وعده‌های جدی و تعهدات یکجانبه می‌داند (بیانات فقهی آیت‌الله خامنه‌ای، برگرفته از درس خارج فقه).

از منظر حقوقی، این آیه مبنای فقهی ضمانت اجرای تعهدات ابتدایی است. وقتی شخصی به صورت جدی تعهدی می‌دهد، این تعهد دارای اثر حقوقی بوده و نقض آن می‌تواند پیامدهای قانونی داشته باشد. این نگاه، در ماده ۲۱۹ قانون مدنی ایران که بر لزوم وفای به عهد تأکید دارد، تجلی یافته است.

۲-۱-۵ آیه ویژگی‌های مؤمنان (سوره مؤمنون، آیه ۸)

آیه "وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ" تعهدات فردی را در زمره امانت‌های مؤمنان قرار می‌دهد. امام خمینی (ره) در آثار فقهی خود با استناد به این آیه، رعایت عهد را از نشانه‌های بارز مؤمن برمی‌شمارد (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۹، ص ۲۱). آیت‌الله مکارم شیرازی نیز در تفسیر این آیه بیان می‌کند که عهد در اینجا شامل تعهدات خودساخته و یکجانبه نیز می‌شود (آیت‌الله مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۹۴، ص ۱۲۳).

این آیه از دو منظر حقوقی حائز اهمیت است: نخست آنکه تعهد ابتدایی را نوعی امانت حقوقی می‌داند که باید به آن پایبند بود. دوم آنکه مسئولیت مدنی ناشی از نقض تعهد را توجیه می‌کند. در واقع، وقتی تعهدی به عنوان امانت تلقی می‌شود، تخلف از آن نوعی خیانت محسوب شده و مستوجب مسئولیت است.

۲-۱-۶ آیه جامع وفای به عهد (سوره بقره، آیه ۱۷۷)

آیه "وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ... وَالْمُؤْمِنِينَ بَعْدَ مَا عَاهَدُوا" به صورت جامعی بر لزوم وفای به عهدها تأکید می‌ورزد. علامه جعفری در تفسیر این آیه، جنبه اخلاقی-حقوقی تعهدات را مورد تأکید قرار می‌دهد. آیت‌الله سبحانی نیز با استناد به این آیه، تعهدات اختیاری را مشمول حکم وجوب وفای به عهد می‌داند.

این آیه از آن جهت اهمیت دارد که نشان می‌دهد در نظام حقوقی اسلام، تعهدات - حتی از نوع یکجانبه - از چنان اهمیتی برخوردارند که وفای به آنها در ردیف صفات برجسته مؤمنان قرار گرفته است. این نگاه، مبنای فقهی پذیرش تعهد ابتدایی در حقوق ایران است.

علی‌ایحال با بررسی دقیق این آیات و تفاسیر فقهی آنها می‌توان به نتایج زیر دست یافت:

۱. عموماً قرآنی به ویژه آیات مربوط به وفای به عهد، تعهدات یکجانبه را مشمول حکم و جوب وفا می‌دانند.
۲. فقهای امامیه با استناد به این آیات، تعهد ابتدایی را - با رعایت شرایط - معتبر می‌شمرند.
۳. شرط اساسی در انطباق تعهدات ابتدایی با این آیات، وجود قصد جدی برای ایجاد التزام است، نه شوخی یا اکراه.
۴. در حقوق ایران، این آیات مبنای مواد ۱۰ (آزادی قراردادها) و ۲۱۹ (لزوم وفای به عهد) قانون مدنی قرار گرفته‌اند.
۵. برای اینکه تعهد ابتدایی مشمول این آیات باشد باید:

- موضوع مشروع داشته باشد

- متعهد اهلیت کامل داشته باشد

- قابلیت اجرا داشته باشد

- با قصد جدی ایجاد شده باشد

این مستندات قرآنی، پایه‌های محکم شرعی برای مشروعیت تعهد ابتدایی در فقه امامیه و حقوق ایران را تشکیل می‌دهند و نشان‌دهنده توجه عمیق اسلام به مسئولیت‌پذیری افراد در قبال تعهدات خود، حتی تعهدات یکجانبه است.

۲-۲ روایات معصومین (ع) درباره تعهد ابتدایی

۲-۲-۱ حدیث "المؤمنون عند شروطهم"

این روایت نبوی که در منابع معتبری مانند وسائل الشیعه نقل شده، سنگ بنای فقهی تعهدات یکجانبه در اسلام محسوب می‌شود. پیامبر اکرم (ص) با عبارت موجز و پرمعنای "مؤمنان به شروط خود پایبندند"، اصل لزوم وفای به عهد را تثبیت فرمودند. فقهای بزرگ امامیه از جمله شهید ثانی در مسالک الافهام با استناد به این حدیث، دایره شروط را چنان گسترده تفسیر کرده‌اند که شامل تعهدات یکجانبه نیز می‌شود (شهید ثانی، ص ۲۰۱). امام خمینی (ره) در تحریر الوسیله با تحلیل این روایت، شرط را اعم از شرط ضمن عقد دانسته و آن را به تعهدات مستقل نیز تسری داده‌اند.

از منظر حقوقی، این حدیث مبنای فقهی ماده ۲۱۹ قانون مدنی ایران است که بر لزوم وفای به عهد تأکید دارد. نکته ظریف در تفسیر این روایت، تأکید بر "مؤمنان" است که نشان می‌دهد پایبندی به تعهدات، از شاخصه‌های ایمان محسوب می‌شود. در عمل، این روایت هم تعهدات شفاهی و هم کتبی را در بر می‌گیرد، مشروط بر آنکه با قصد جدی و انشای واقعی همراه باشد.

۲-۲-۲ روایت تأکیدی "الزموا ما ألزمتكم به أنفسكم"

امام صادق (ع) در این روایت که در اصول کافی نقل شده، با عبارت گویای "به آنچه خود را ملزم کرده‌اید پایبند باشید"، بر مسئولیت‌پذیری در قبال تعهدات خودساخته تأکید فرموده‌اند (شیخ کلینی، ص ۲۷۹). آیت‌الله خویی در مبانی تکمله المنهاج با استناد به این حدیث، لزوم وفای به تعهدات خودخواسته را استنباط کرده‌اند (آیت‌الله خویی، ۱۴۲۲ ق، ص ۳۱۷). علامه حلی نیز در تذکره الفقهاء دایره شمول این روایت را شامل تمامی تعهدات، اعم از مالی و غیرمالی دانسته‌اند (علامه حلی، ۱۴۳۳ ق، ص ۱۱۴).

نکته حائز اهمیت در تفسیر این روایت، قید "الزتم" است که نشان می‌دهد شخص به اختیار خود تعهدی را پذیرفته است؛ بنابراین تعهدات اکراهی یا شوخی مشمول این حکم نیستند. در عمل، این روایت مشروعیت تعهداتی مانند پرداخت دین، وعده‌های کاری و تعهدات خیرخواهانه را تأیید می‌کند، مشروط بر آنکه مخالف شرع نباشند.

۲-۲-۳ حدیث حقوقی "العهد حکم بین المسلمین"

پیامبر گرامی اسلام (ص) در این روایت که در بحارالانوار آمده، با عبارت حکیمانه "پیمان در میان مسلمانان حاکم است"، جایگاه تعهدات را در نظام حقوقی اسلام ترسیم فرموده‌اند (علامه مجلسی، ص ۳۲۲). محقق اردبیلی با تحلیل این حدیث، عهد را شامل تعهدات یکجانبه نیز دانسته‌اند (آیت الله محقق اردبیلی، ص ۸۸). آیت الله مکارم شیرازی نیز با استناد به این روایت، تعهدات را به عنوان یکی از منابع تنظیم روابط اجتماعی در اسلام معرفی کرده‌اند (آیت الله مکارم شیرازی، ۱۳۹۴، ص ۱۴۳).

از دیدگاه حقوقی، این حدیث نشان می‌دهد که تعهدات ابتدایی می‌توانند به عنوان سند معتبر حقوقی مورد استناد قرار گیرند. شرط اساسی در این میان، مشروعیت موضوع تعهد است؛ به عبارت دیگر، تعهدی که ناظر بر امر نامشروع باشد، هرچند یکجانبه، در نظام حقوقی اسلام اعتبار ندارد. این روایت مبنای فقهی پذیرش تعهدات در محاکم قضایی است.

۲-۲-۴ روایت مسئولیت‌آور "من أخذ أموال الناس..."

امام علی (ع) در نهج البلاغه با این بیان گهربار "هر کس اموال مردم را بگیرد و قصد ادای آن را داشته باشد، خداوند ادا خواهد کرد..."، مسئولیت ناشی از تعهدات مالی را تبیین فرموده‌اند. شهید اول در لمعه دمشقیه با استناد به این روایت، تعهدات مالی یکجانبه را الزام‌آور دانسته‌اند. محقق کرکی نیز در جامع المقاصد بر اهمیت قصد واقعی در صحت تعهدات تأکید کرده‌اند.

این حدیث از دو جهت حائز اهمیت است: نخست آنکه بر مسئولیت‌پذیری در قبال تعهدات مالی تأکید دارد. دوم آنکه نقش نیت و قصد متعهد را در صحت تعهد نشان می‌دهد. در عمل، این روایت مشروعیت تعهداتی مانند ضمانت‌های مالی یکجانبه یا وعده‌های پرداخت را تأیید می‌کند، مشروط بر آنکه با قصد واقعی همراه باشد.

۲-۲-۵ روایت مهلت‌دار "من كان له عند أخيه..."

امام باقر (ع) در این روایت که در اصول کافی نقل شده، با بیان "هر کس حقی بر عهده برادرش داشته و به او مهلت دهد..."، بر مشروعیت تعهدات مهلت‌دار صحنه گذاشته‌اند. صاحب جواهر با تحلیل این حدیث، تعهدات یکجانبه برای تأخیر در پرداخت را معتبر دانسته‌اند. آیت الله گلپایگانی نیز شرط تعیین مدت مشخص را برای چنین تعهداتی ضروری شمرده‌اند.

این روایت از آن جهت اهمیت دارد که نشان می‌دهد تعهدات یکجانبه می‌توانند ناظر بر آینده باشند. در عمل، این حدیث مشروعیت تعهداتی مانند وعده پرداخت در سررسید معین یا تأخیر انداختن طلب را تأیید می‌کند. شرط اساسی در این تعهدات، تعیین مدت مشخص و عدم ابهام در زمان اجراست.

۲-۲-۶ حدیث محدودکننده "کل شرط خالف کتاب الله..."

پیامبر اکرم (ص) در این روایت که در وسائل الشیعه آمده، با عبارت قاطع "هر شرطی که مخالف کتاب خدا باشد باطل است"، حدود تعهدات را ترسیم فرموده‌اند. علامه طباطبایی با تفسیر این حدیث، ضرورت انطباق تعهدات با موازین شرعی را تبیین کرده‌اند. آیت الله سیستانی نیز تعهدات نامشروع را فاقد اعتبار دانسته‌اند.

این روایت از آن جهت حائز اهمیت است که نشان می‌دهد آزادی افراد در ایجاد تعهدات، مطلق نیست و باید در چارچوب احکام شرعی صورت گیرد. در عمل، این حدیث مبنای فقهی بطلان تعهداتی است که ناظر بر امور نامشروع مانند ربا، رشوه یا فعالیت‌های خلاف اخلاق باشند.

علی‌ایحال با بررسی دقیق این روایات و تفاسیر فقهی آنها می‌توان به نتایج زیر دست یافت:

۱. سیره معصومین (ع) بر پذیرش تعهدات یکجانبه در چارچوب شرع تأکید دارد.
 ۲. شروط صحت تعهد ابتدایی از منظر روایات شامل موارد ذیل می‌شود:
 - قصد جدی و انشای واقعی.
 - مشروعیت موضوع تعهد.
 - اهلیت کامل متعهد.
 - معین و مشخص بودن مورد تعهد.
 ۳. تعهدات ابتدایی در صورت دارا بودن شرایط فوق، لازم‌الوفای هستند.
 ۴. نقض تعهد بدون دلیل موجه شرعی، مورد نکوهش روایات قرار گرفته است.
 ۵. روایات معصومین (ع) در کنار آیات قرآن کریم، نظام حقوقی کاملی برای تعهدات یکجانبه ارائه داده‌اند که در قوانین مدنی کشورهای اسلامی از جمله ایران تجلی یافته است.
- این بررسی نشان می‌دهد که اسلام با درک اهمیت تعهدات خودخواسته در روابط اجتماعی، ضمن پذیرش آنها، ضوابط و شرایطی را برای حفظ حقوق طرفین و جلوگیری از سوءاستفاده مقرر کرده است. این نگرش متعادل و حکیمانه، الگویی کامل برای نظام‌های حقوقی معاصر محسوب می‌شود.

۱-۳ دیدگاه‌های فقهای امامیه درباره تعهد ابتدایی

۳-۱-۱ جریان فکری موافقان اعتبار تعهد ابتدایی

فقهای برجسته‌ای همچون امام خمینی (ره)، آیت‌الله مکارم شیرازی و آیت‌الله خامنه‌ای با استناد به منابع معتبر فقهی، تعهد ابتدایی را به رسمیت شناخته‌اند. امام خمینی (ره) در تحریر الوسیله به صراحت بیان می‌کنند: "هرگاه شخصی با قصد جدی خود را ملزم به انجام امر معینی نماید، این التزام نافذ و لازم‌الاجراست". این گروه از فقها استدلال می‌کنند که عموماً قرآنی مانند آیه "أَوْفُوا بِالْعُقُودِ" (مائده: ۱) و روایاتی چون "المؤمنون عند شروطهم" (شیخ حر عاملی، ص ۳۰)، تعهدات یکجانبه را نیز شامل می‌شود.

از دیدگاه این فقها، چهار شرط اساسی برای صحت تعهد ابتدایی ضروری است:

۱. قصد جدی و انشای واقعی (نه شوخی یا اکراه).
۲. مشروعیت موضوع تعهد (عدم مخالفت با شرع).
۳. اهلیت کامل متعهد (بلوغ، عقل، رشد).
۴. معین و مشخص بودن مورد تعهد (عدم ابهام).

آثار حقوقی این دیدگاه عبارتند از:

- ایجاد رابطه الزام‌آور یکجانبه.
- قابلیت مطالبه از طریق مراجع قضایی.

- امکان انتقال تعهد به ورثه (مگر اینکه ماهیتاً شخصی باشد).

۳-۱-۲ جریان فکری مخالفان یا مشروط‌نگاران

در مقابل، فقهای مانند آیت‌الله سیستانی و آیت‌الله بهجت با احتیاط بیشتری به موضوع نگاه کرده‌اند. آیت‌الله سیستانی در منهاج الصالحین تصریح می‌کند: "تعهد یکجانبه بدون قرارداد، فاقد اثر حقوقی است مگر در موارد خاصی که در شرع تصریح شده باشد" (آیت‌الله سیستانی، مسأله ۲۰). این گروه معتقدند عموماً وفای به عهد شامل تعهدات مستقل نمی‌شود و برای ایجاد الزام حقوقی، وجود "سبب" (مانند عقد یا ایقاع) ضروری است.

مخالفان با سه استدلال اصلی به نقد تعهد ابتدایی می‌پردازند:

۱. خطر سوءاستفاده از تعهدات یکجانبه.

۲. عدم انطباق با ساختار عمومی عقود و ایقاعات.

۳. ایجاد بی‌نظمی در روابط حقوقی.

با این حال، حتی این گروه نیز در موارد استثنایی مانند:

- تعهدات ناشی از ضمان.

- التزامات در چارچوب عقود معین.

- تعهدات مالی با شرایط خاص، به اعتبار تعهد ابتدایی رأی داده‌اند.

۳-۱-۳ دیدگاه میانه‌رو و تفصیلی

فقهای میانه‌رو مانند آیت‌الله گلپایگانی و آیت‌الله صافی گلپایگانی رویکردی تفصیلی به موضوع دارند. این گروه با تفکیک بین انواع تعهدات، برخی را پذیرفته و برخی را رد می‌کنند. مبنای اصلی این دیدگاه، توجه به "مصلحت نظام" و "ضرورت‌های اجتماعی" است (آیت‌الله صافی گلپایگانی، ص ۶۴).

شرایطی که این گروه برای پذیرش تعهد ابتدایی لازم می‌دانند:

۱. وجود مصلحت مهم اجتماعی یا فردی.

۲. عدم مخالفت با احکام اولیه شرع.

۳. احراز قصد جدی و واقعی متعهد.

۴. معین بودن مقدار، مدت و شرایط تعهد.

مصادیق مورد پذیرش این دیدگاه شامل:

- تعهدات خیریه و عام‌المنفعه.

- وعده‌های مالی معین و مشروع.

- التزامات عمومی با نفع اجتماعی آشکار.

۳-۱-۴ نظریه پردازی‌های نوین فقهی.

در دوران معاصر، فقهای مانند آیت‌الله مکارم شیرازی و آیت‌الله جوادی آملی با ارائه نظریات جدید، غنای فقهی این بحث را افزایش داده‌اند (آیت‌الله مکارم شیرازی، ۱۳۹۴، ص ۱۴۲).

نظریه "التزام ارادی" آیت‌الله مکارم شیرازی:

ایشان معتقدند اراده آزاد فرد وقتی با قصد جدی همراه شود، می‌تواند به تنهایی منشأ تعهد حقوقی باشد. در این نظریه، "قصد ایجاد الزام" عنصر اصلی محسوب می‌شود. به بیان ایشان: "همانطور که انسان می‌تواند با اراده خود مالکیت ایجاد کند، می‌تواند خود را ملزم نماید (آیت‌الله مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، جلسه ۶۴)".

نظریه "مسئولیت اخلاقی-حقوقی" آیت‌الله جوادی آملی:

این نظریه با ترکیب مبانی فلسفی و فقهی، تعهدات یکجانبه را در چارچوب مسئولیت‌های اخلاقی دارای اثر حقوقی می‌داند. از دیدگاه ایشان، وقتی التزامی با قصد جدی ایجاد شود، هم مسئولیت اخلاقی و هم مسئولیت حقوقی به دنبال دارد (آیت‌الله عبدالله جوادی آملی، ۱۳۸۵، ۱۴۷).

۳-۱-۵ انعکاس در نظام حقوقی ایران

دیدگاه‌های فقهی یادشده، تأثیر مستقیمی بر حقوق موضوعه ایران داشته‌اند:
مواد قانون مدنی:

- ماده ۱۰: پذیرش اصل آزادی قراردادها.

- ماده ۱۹۰: شرایط عمومی صحت معاملات.

- ماده ۲۱۹: لزوم وفای به عهد.

رویه قضایی:

- شرط اساسی: احراز قصد جدی متعهد.

- تأکید بر معین بودن موضوع تعهد.

نقاط قوت:

- انعطاف‌پذیری در روابط حقوقی.

- پاسخگویی به نیازهای اجتماعی.

- حفظ اصل حاکمیت اراده.

نقاط ضعف:

- عدم تصریح کافی در قانون.

- ابهام در ضمانت اجراها.

- مشکلات اثباتی در تعهدات شفاهی.

۳-۱-۶ جمع‌بندی و راهکارهای پیشنهادی

نقاط اشتراک همه دیدگاه‌ها:

- تأکید بر لزوم قصد جدی.

- ضرورت مشروعیت موضوع تعهد.

- اهمیت اهلیت متعهد.

- پرهیز از ابهام در تعهدات.

راهکارهای عملی برای کاهش اختلافات:

- تقنین دقیق‌تر در قانون مدنی.

- توسعه دکترین حقوقی در این زمینه.

- وحدت رویه قضایی.

- الزام به تنظیم سند رسمی برای تعهدات مهم.

- پیش‌بینی سازوکارهای تعدیل تعهدات بلندمدت.

باید گفت تحلیل دیدگاه‌های فقهای امامیه نشان می‌دهد که اگرچه در جزئیات و شرایط اختلاف نظر وجود دارد، اما در کلیات، تعهد ابتدایی با شرایطی پذیرفته شده است. این پذیرش، مبتنی بر مبانی محکم قرآنی، روایی و عقلایی است و توانسته پاسخگوی نیازهای متغیر جامعه باشد. با اصلاح نقاط ضعف و تدوین مقررات دقیق‌تر، می‌توان از این نهاد حقوقی به شکل بهینه‌تری بهره برد.

۴. تحلیل جامع مبانی حقوقی تعهد ابتدایی در نظام حقوقی ایران

۴-۱ مبنای قانونی اصلی: ماده ۱۰ قانون مدنی

ماده ۱۰ قانون مدنی ایران با بیان اینکه "قراردادهای خصوصی نسبت به کسانی که آن را منعقد نموده‌اند در صورتی که مخالف صریح قانون نباشد نافذ است"، سنگ بنای حقوقی تعهد ابتدایی را پی ریزی کرده است. این ماده با پذیرش اصل آزادی اراده، به اشخاص این اختیار را می‌دهد که روابط حقوقی خود را -حتی به صورت یکجانبه- تنظیم نمایند. در تفسیر این ماده باید توجه داشت که:

- اصطلاح "قراردادهای خصوصی" به معنای عام آن شامل توافقات یکجانبه نیز می‌شود.

- شرط عدم مخالفت با قانون، محدوده اعتبار تعهدات را مشخص می‌سازد.

- مفهوم "نافذ بودن" به معنای لازم الاجرا بودن این تعهدات است.

در عمل، این ماده به عنوان مادر تمام مقررات مربوط به تعهدات ابتدایی عمل می‌کند. برای مثال، وقتی شخصی متعهد می‌شود ماهانه مبلغی را به مؤسسه خیریه پرداخت کند، این تعهد تحت شمول ماده ۱۰ قرار می‌گیرد و دارای اثر حقوقی است.

۴-۲ مبنای الزام‌آوری: ماده ۲۱۹ قانون مدنی

ماده ۲۱۹ قانون مدنی مقرر می‌دارد: "عقودی که بر طبق قانون واقع شده باشد بین متعاملین و قائم‌مقام آن‌ها لازم‌الاجرا است." این ماده از چند جهت به تعهدات ابتدایی مرتبط می‌شود:

- با تفسیر موسع، اصطلاح "عقود" شامل تعهدات یکجانبه نیز می‌گردد.

- عبارت "لازم‌الاجرا" ضمانت اجرای حقوقی برای تعهدات ایجاد می‌کند.

- ذکر "قائم‌مقام" نشان‌دهنده قابلیت انتقال تعهد به وراثت یا اشخاص ثالث است.

در رویه قضایی، دادگاه‌ها با استناد به این ماده، تعهدات یکجانبه را -در صورت دارا بودن شرایط- لازم‌الاجرا دانسته‌اند. برای نمونه، در پرونده‌هایی که شخصی متعهد به انتقال ملک شده اما از انجام آن خودداری کرده، دادگاه‌ها با استناد به این ماده، محکوم به اجرای تعهد نموده‌اند.

۴-۳ شرایط اساسی صحت: ماده ۱۹۰ قانون مدنی

ماده ۱۹۰ قانون مدنی شرایط عمومی صحت معاملات را بیان می‌کند که به تبعیت شامل تعهدات ابتدایی نیز می‌شود. این شرایط عبارتند از:

الف) قصد و رضا: متعهد باید با اراده آزاد و آگاهانه، تعهد را پذیرفته باشد. اکراه، اشتباه یا فریب می‌تواند موجب بطلان تعهد شود.

ب) اهلیت: متعهد باید دارای بلوغ، عقل، رشد و عدم حجر باشد. تعهدات صغیر یا مجنون از نظر حقوقی فاقد اعتبار است.

ج) موضوع معین: مورد تعهد باید به اندازه‌ای مشخص باشد که امکان اجرای آن وجود داشته باشد. تعهد مبهم مانند "کمک مالی" بدون ذکر مبلغ، باطل است.

د) مشروعیت جهت: هدف و غرض تعهد نباید مخالف قانون یا اخلاق حسنه باشد. تعهد به پرداخت رشوه نمونه‌ای از تعهدات باطل است.

این شرایط چهارگانه در تمام انواع تعهدات، اعم از یکجانبه یا دو جانبه ضروری است و رعایت نکردن هر یک می‌تواند موجب بطلان تعهد شود.

۴-۴ مبنای فسخ تعهد: ماده ۲۶۵ قانون مدنی

ماده ۲۶۵ قانون مدنی در مورد فسخ تعهدات مقرر می‌دارد: "هرگاه در یکی از طرفین عقد خیار باشد، می‌تواند عقد را فسخ کند." در مورد تعهدات یکجانبه باید توجه داشت:

- فسخ یکجانبه تعهد تنها در موارد خاص امکان‌پذیر است (صفایی، ۱۴۰۱، ص ۲۶۲).
- بهتر است در متن تعهد، شرایط و موارد فسخ پیش‌بینی شود (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ص ۱۸۹).
- در صورت عدم پیش‌بینی شرط فسخ، عدول از تعهد ممکن است موجب مسئولیت مدنی شود (شهیدی، ۱۳۹۵، ص ۲۷۰).

- فسخ تعهد نباید موجب تضییع حقوق اشخاص ثالث شود (ره‌پیک، ۱۳۹۹، ص ۹۴).
در عمل، دادگاه‌ها معمولاً فسخ یکجانبه تعهدات را بدون دلیل موجه نمی‌پذیرند و متعهد را ملزم به اجرای تعهد یا پرداخت خسارت می‌کنند.

۴-۵ مبانی مسئولیت مدنی

در صورت نقض تعهد ابتدایی، دو نظریه اصلی برای تحقق مسئولیت مدنی وجود دارد:
الف) تئوری تقصیر:

- نقض تعهد بدون دلیل موجه، تقصیر محسوب می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۹، ص ۸۱).
 - ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی مبنی بر لزوم جبران خسارت ناروا قابل استناد است.
 - نیاز به اثبات تقصیر متعهد توسط متعهدله وجود دارد (صفایی، ۱۴۰۰، ص ۴۷).
- ب) تئوری تضمین حق:

- متعهدله به اجرای تعهد اعتماد کرده است (جعفری‌لنگرودی، مدخل "تضمین حق").
- نقض تعهد موجب تضییع حق می‌شود.

- نیازی به اثبات تقصیر نیست و صرف نقض تعهد کافی است (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ص ۱۴۵).

در رویه قضایی ایران، معمولاً ترکیبی از این دو نظریه اعمال می‌شود. برای مثال، در پرونده‌ای که متعهد بدون دلیل موجه از پرداخت مبلغ تعهد شده خودداری کرده، دادگاه هم به استناد تقصیر و هم به دلیل تزییع حق، وی را محکوم به پرداخت کرده است.

۴-۶ مبانی اجرایی تعهد

در صورت امتناع متعهد از اجرای تعهد، دو راهکار اصلی وجود دارد:

الف) اجرای عین تعهد:

- درخواست الزام به انجام تعهد از دادگاه (کاتوزیان، ۱۴۰۰، ص ۲۳۴).

- ماده ۲۳۷ قانون مدنی: "کسی که تعهد به دادن مالی کرده باشد... به دادن آن محکوم می‌شود".

- در مورد تعهدات غیرمالی نیز قابل اعمال است (شهیدی، ۱۳۹۵، ص ۳۴۸).

ب) جبران خسارت:

- در صورت عدم امکان اجرای تعهد (صفایی، ۱۴۰۱، ص ۱۹۸).

- مواد ۲۲۷ تا ۲۲۹ قانون مدنی درباره ضرر و زیان ناشی از عدم اجرای تعهد.

- شامل خسارت مادی و در مواردی معنوی می‌شود (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۶، مدخل "خسارت").

در عمل، دادگاه ابتدا سعی در اجرای عین تعهد دارد و تنها در صورت عدم امکان، به جبران خسارت حکم می‌دهد.

۴-۷ مبانی حقوق تجارت

در حقوق تجارت، تعهدات ابتدایی کاربرد گسترده‌ای دارند:

الف) برات و سفته:

- ماده ۳۷۷ قانون تجارت درباره تعهد پرداخت.

- ماهیت یکجانبه دارند (اسکینی، ۱۴۰۲، ص ۱۲۲).

ب) ضمانت‌نامه‌ها:

- ماده ۳۰۷ قانون تجارت.

- تعهد یکجانبه بانک یا مؤسسه اعتباری (عرفانی، ۱۳۹۸، ص ۷۹).

ج) اعتبارات اسنادی:

- تعهد یکجانبه بانک به پرداخت (خالقی، ۱۴۰۰، ص ۲۳۵).

- کاربرد گسترده در تجارت بین‌الملل (صالحی، ۱۴۰۱، ص ۱۴۷).

این اسناد تجاری نشان می‌دهد که نظام حقوقی ایران به نیازهای تجاری به تعهدات یکجانبه پاسخ داده است.

۴-۸ مبانی رویه قضایی

رویه قضایی ایران عمدتاً به نفع اعتبار تعهدات ابتدایی است:

آرای شعب دیوان عالی:

- تأکید بر لزوم احراز قصد جدی متعهد.

- ضرورت معین بودن موضوع تعهد.

- عدم پذیرش تعهدات مبهم یا نامشروع.

این رویه نشان می‌دهد که دادگاه‌ها ضمن پذیرش اصل اعتبار تعهدات ابتدایی، برای جلوگیری از سوءاستفاده، شرایط دقیقی را اعمال می‌کنند.

۴-۹ مبنای حقوق عمومی

تعهدات یکجانبه در حقوق عمومی نیز جایگاه خاصی دارند:

الف) تعهدات دولت:

- ماده ۲۳۴ قانون محاسبات عمومی.

- تعهدات یکجانبه نهادهای عمومی.

ب) پیمان‌های اداری:

- ماده ۱۰ قانون برگزاری مناقصات.

- تعهدات یکجانبه کارفرمایان دولتی.

این مقررات نشان می‌دهد که حتی نهادهای عمومی نیز می‌توانند از طریق تعهدات یکجانبه، روابط حقوقی ایجاد کنند.

۴-۱۰ مبنای بین‌المللی

در سطح بین‌المللی نیز تعهدات یکجانبه مورد پذیرش است:

الف) اصول UNIDROIT.

- ماده ۲۰۱ درباره وعده‌های یکجانبه (Article 2.1, 2016, UNIDROIT Principles).

- پذیرش در حقوق تجارت بین‌الملل (Farnsworth, 2004, p 113).

ب) نظام‌های حقوقی دیگر:

- مقایسه با تئوری consideration در کامن لا (Treitel, 2011, pp69-72).

- مقایسه با تئوری سبب در حقوق رومی-ژرمنی.

این مقایسه نشان می‌دهد که حقوق ایران در این زمینه با نظام‌های پیشرفته هماهنگی دارد. در آخر بنظر مبانی حقوقی

تعهد ابتدایی در ایران را می‌توان در چند محور خلاصه کرد:

۱. سلسله مراتب مبانی:

- قانون اساسی (اصل ۱۶۷).

- قوانین عادی (مدنی، تجارت).

- رویه قضایی.

- عرف و اصول حقوقی.

۲. اصول حاکم:

- حاکمیت اراده (آزادی قراردادها).

- لزوم وفای به عهد.

- حسن نیت.

- نسبی بودن تعهدات.

۳. راهکارهای تقنینی:

- تدوین ماده‌ای مستقل درباره تعهد ابتدایی.

- تعیین دقیق ضمانت اجراها.

- پیش‌بینی شروط تعدیل.

این بررسی نشان می‌دهد که نظام حقوقی ایران هرچند به صراحت به تعهد ابتدایی نپرداخته، اما با تفسیر اصول کلی، زمینه پذیرش آن را فراهم کرده است. با این حال، برای رفع ابهامات موجود، نیاز به اصلاحات تقنینی و توسعه دکترین حقوقی احساس می‌شود.

نتیجه‌گیری

با بررسی تحلیلی مبانی فقهی و حقوقی تعهد ابتدایی، می‌توان گفت این نهاد در فقه امامیه از سه رویکرد موافق، مخالف و میانه‌رو برخوردار بوده است. گرچه فقهای سنت‌گرا اعتبار حقوقی آن را منوط به وجود سبب (مانند عقد) می‌دانند، اما دیدگاه‌های نوینی همچون نظریه "التزام ارادی" و "مسئولیت اخلاقی-حقوقی" نشان از تحول اجتهادی در پذیرش این نهاد دارند.

از منظر حقوق موضوعه ایران، مواد مختلفی همچون ماده ۱۰، ۱۹۰، ۲۱۹، ۲۶۵ قانون مدنی، همراه با مواد ۲۳۷، ۲۲۷ تا ۲۲۹، ظرفیت پذیرش و اجرای تعهدات ابتدایی را دارند؛ هرچند این ظرفیت‌ها به صراحت بیان نشده و تفسیر و توسعه‌ی قضایی و دکترینال را طلب می‌کنند.

همچنین، اسناد تجاری مانند برات، سفته و ضمانت‌نامه‌ها در حقوق تجارت و پذیرش وعده‌های یکجانبه در نظام‌های بین‌المللی مانند اصول UNIDROIT، بیانگر این واقعیت‌اند که نظام حقوقی ایران نیز در عمل به سمت شناسایی آثار الزام‌آور تعهدات ابتدایی گام برداشته است.

با وجود این، چالش‌هایی از جمله ابهام در ماهیت حقوقی تعهد، نبود نص صریح قانونی و مشکلات اثباتی، مانع از شکل‌گیری کامل و شفاف این نهاد در نظام حقوقی ایران شده است.

پیشنهادات

۱. اصلاح و تکمیل قانون مدنی از طریق افزودن ماده‌ای مستقل در باب تعهدات یکجانبه با بیان شرایط، آثار و ضمانت اجراهای آن.

۲. ایجاد وحدت رویه قضایی توسط هیأت عمومی دیوان عالی کشور در خصوص شناسایی و اجرای تعهدات ابتدایی با شرایط خاص.

۳. تقویت آموزش‌های تخصصی در حوزه فقه و حقوق تعهدات برای قضات، وکلا و دانشجویان، به ویژه در خصوص مبانی نوین و مصادیق کاربردی تعهد ابتدایی.

۴. پذیرش و تبیین نظریات جدید فقهی همچون "التزام ارادی" و "مسئولیت اخلاقی-حقوقی" در دکترین حقوقی ایران و استناد قضایی به آن‌ها.

۵. الزام به مکتوب‌سازی و مستندسازی تعهدات ابتدایی برای کاهش اختلافات در دعاوی ناشی از تعهدات یکجانبه، خصوصاً در امور مالی، تجاری و خیریه.

۶. تدوین آیین‌نامه یا دستورالعمل قضایی از سوی قوه قضاییه جهت نحوه رسیدگی به تعهدات ابتدایی، شرایط فسخ و قواعد جبران خسارت در صورت نقض آن.

منابع و مآخذ

الف) منابع فارسی

۱. کتب حقوقی:

- امامی، سید حسن. (۱۴۰۰). *حقوق مدنی*. جلد اول. تهران: انتشارات اسلامیه.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۹). *قواعد عمومی قراردادها*. جلد سوم. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- صفایی، سید حسین. (۱۳۹۸). *حقوق تعهدات*. تهران: نشر میزان.
- شهیدی، مهدی. (۱۳۹۷). *تشکیل قراردادها و تعهدات*. تهران: مجد.

۲. کتب فقهی:

- خمینی، روح‌الله. (۱۳۷۹). *تحریر الوسیله*. جلد اول. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۹۴). *انوار الفقاهه*. قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب.

ب) منابع عربی

کتب فقهی:

- حلّی، حسن بن یوسف. (۱۴۳۳ ق.). *تذکره الفقهاء*. جلد ۲. قم: مؤسسه آل‌البیت.
- خویی، ابوالقاسم. (۱۴۲۲ ق.). *مبانی تکمله المنهاج*. جلد ۱. قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخویی.

ج) منابع لاتین

1. Farnsworth, E. (2004). *Contracts* (4th ed.). Aspen Publishers.
2. Nicholas, B. (1992). *The French Law of Contract*. Oxford: Clarendon Press.
3. Zweigert, K. & Kötz, H. (1998). *An Introduction to Comparative Law* (3rd ed.). Oxford University Press.

د) قوانین و مقررات

۱. قوانین مدنی:

- قانون مدنی ایران (مصوب ۱۳۰۷ با آخرین اصلاحات)
- قانون مسئولیت مدنی (مصوب ۱۳۳۹)

۲. قوانین تجاری:

- قانون تجارت ایران (مصوب ۱۳۱۱)
- قانون صدور چک (مصوب ۱۳۵۵ با اصلاحات بعدی)

۳. مقررات خاص:

- قانون اجرای احکام مدنی (مصوب ۱۳۵۶)
- آیین‌نامه اجرایی ماده ۱۰ قانون مدنی

و) منابع الکترونیکی

۱. سایت‌های رسمی:

- پایگاه اطلاع‌رسانی قوه قضائیه
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

- پایگاه اطلاعات حقوقی ایران (www.law.gov.ir)

۲. پایگاه‌های علمی:

- پایگاه مجلات تخصصی نور (www.noormags.ir)

- پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (www.sid.ir)

ز) منابع تاریخی

مبانی فقهی:

- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۹۰). *المیزان فی تفسیر القرآن*. جلد ۵. قم: جامعه مدرسین.

- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۵). *تسنیم*. جلد ۷. قم: اسراء.

A Comprehensive Study of Unilateral Commitment in Iranian Law and Imamiyyah Jurisprudence with Emphasis on Theoretical Foundations and Practical Challenges

Vahid Parsaei Daadras¹

Abstract

Unilateral commitment, as a borderline institution between contracts and unilateral declarations (*iqā'āt*), is considered one of the controversial topics in private law and Imamiyyah jurisprudence. This research, using a descriptive-analytical method and based on jurisprudential sources, statutory laws, and judicial precedents, examines the theoretical and practical dimensions of this legal institution. In Imamiyyah jurisprudence, although there are differences regarding the nature of unilateral commitment, many contemporary jurists, such as Imam Khomeini and Ayatollah Makarem Shirazi, consider it valid based on general religious principles, including the Qur'anic verse "Fulfill [your] contracts" (Surah Al-Ma'idah, verse 1) and the narration "Believers are bound by their conditions" (Imam Khomeini, 2000). Meanwhile, others like Ayatollah Sistani restrict its validity to nominate contracts (Ayatollah Khoei, 2001, vol. 1). In Iranian law, Article 10 of the Civil Code, by recognizing the principle of freedom of contract, provides a legal basis for accepting such commitments, and Article 219 obliges performance of contracts regardless of whether the commitment is bilateral or unilateral (Katouzian, 2020). Nevertheless, obstacles such as difficulties in proving intention, lack of clear provisions on legal remedies, conflict with the principle of contractual reciprocity, and practical issues like the effect of inflation on long-term obligations hinder the smooth implementation of this institution (Shahidi, 2018). Comparative research shows that legal systems such as French, German, and common law face limitations like the "cause" theory and *consideration*, whereas the Iranian legal system demonstrates greater flexibility in recognizing this type of obligation (Zweigert & Kötz, 1998). Ultimately, this study suggests that by amending the Civil Code, introducing electronic registration of unilateral commitments, establishing unified judicial precedents, and conducting more comparative studies with Islamic law and international systems, it is possible to expand and institutionalize this legal mechanism.

Keywords

Unilateral commitment, unilateral obligation, Imamiyyah jurisprudence, Iranian civil law, *pacta sunt servanda*, implementation challenges.

1. M.A. in Private Law, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Tehran, Iran. (vahidparsaei773@gmail.com)